

3. Прибега Л. В. Кам'яне зодчество України. – Київ: «Будівельник». – 1993. – С. 40
4. там же, С. 41
-

УДК 728.1 (1-22) + 728.67

ВЗАЄМОВПЛИВИ АРХІТЕКТУРНО - БУДІВЕЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ РІЗНИХ ЕТНІЧНИХ ГРУП ГАЛИЧИНИ.

Гнесь Л., доцент кафедри архітектури і планування сільських поселень, канд. арх.
Львівський національний аграрний університет

Анотація. Автором аналізуються результати досліджень житла німецьких колоністів в Галичині XVIII-XX ст. Порівнюються архітектурно-будівельні традиції українського і німецького народу. Відстежуються зміни в підходах до проектування і будівництва житла колоністів.

Ключові слова: архітектурно-будівельні традиції, Галичина

Постановка проблеми. У 1931 р. в Галичині нараховувалось біля 240 німецьких поселень із статусом колонії, а німці складали 3,5 % всього населення краю. Німецькі колонії як самостійне культурне явище в Галичині припинили своє існування на початку 1940 року, коли, згідно угоди Молотова – Рібентропа, всі колоністи в примусовому порядку були переселені на захоплені Німеччиною західні території Польщі.

Німецькі переселенці принесли з собою свою культуру, передові методи ведення сільського господарства, свою архітектуру: сакральні споруди, школи, житло, яке особливо контрастувало з тогочасним сільським житлом українців в Галичині. Будівлі німецьких колоністів навіть сьогодні в структурі сучасної житлової забудови виділяються своїми солідними розмірами, характерним силуетом, архітектурними деталями.

Архітектурна спадщина житла німецьких переселенців в Галичині становить значну вартість, доповнює і урізноманітнює загально історичне надбання України.

Стан дослідженості проблеми. В Україні питанням планування поселень присвячені праці Г. Гайнца, І. Кулинич, Н. Кривець, Г. Петришин, О. Олешко, Т. Максим'юк. Окремі аспекти організації житла німецьких колоністів знайшли відображення в дослідженнях І. Гнеся, Л. Пархуця, соціально-демографічна статистика та історія виникнення колоній у Галичині знайшли відображення в роботах - М. Драка, П. Сіреджука, П. Штойка.

Вагомий внесок у справу дослідження українського народного житла зробили З. Гудченко, А. Данилюк, В. Кармазін-Каковський. Т. Косміна, Г. Логвин, П. Макушенко, З. Мойсеєнко, В. Ніколаєнко, Л. Прибега, В. Самойлович [5, с. 23], Ю. Самойлович, В. Січинський, Т. Сокол, В. Соченко, Г. Стельмах, В. Тимофієнко, Ю. Хохол П. Юрченко та інші вчені.

В той же час питанням взаємовпливів українського і німецького житла не приділялось ніякої уваги: на рівні планувальної організації, специфіки вирішення окремих елементів, конструкцій і будівельних матеріалів, особливостей формування архітектурного образу, а також на рівні функціонально-просторової організації садиби та її елементів (господарських будівель і споруд, інженерного облаштування), – досі залишались поза увагою дослідників.

Мета дослідження. Метою даної статті є дослідження архітектурно-будівельних взаємовпливів українського і німецького житла.

Аналіз результатів дослідження. В процесі дослідження було виявлено цікаві планувальні вирішення житлових будинків українського населення. Вперше специфічне планувальне рішення української хати, збудованою в 1861 р. в околицях Львова по схемі «хата на дві половини», яке характерне для житла німецьких колоністів від самого початку колонізації, зафіксовано В. Січинським в його описі української хати [2]. В українських хатах цього планувального типу в обох житлових приміщеннях розміщувались печі з припічком і устям печі безпосередньо в самих житлових приміщеннях, поруч і зліва (справа) від вхідних дверей. В описаній В. Січинським хаті є кілька деталей, які досі були нехарактерними для українського народного житла, але цілком звичними для житла німецьких колоністів:

– в малій хаті (кімнаті зліва) розміщується піч-пекарня, але устя цієї печі і припічок знаходяться в сінях, звідки відбувалось обслуговування печі;

– для приготування їжі і обігріву малої хати в холодну пору року служила плита з грубою, яка обслуговувалась вже з житлового приміщення;

– у великій хаті не було традиційної великої печі-пекарні. Замість неї була збудована плита з грубою, яка також обслуговувалась з приміщення великої хати, і служила для обігріву цього приміщення і приготування їжі;

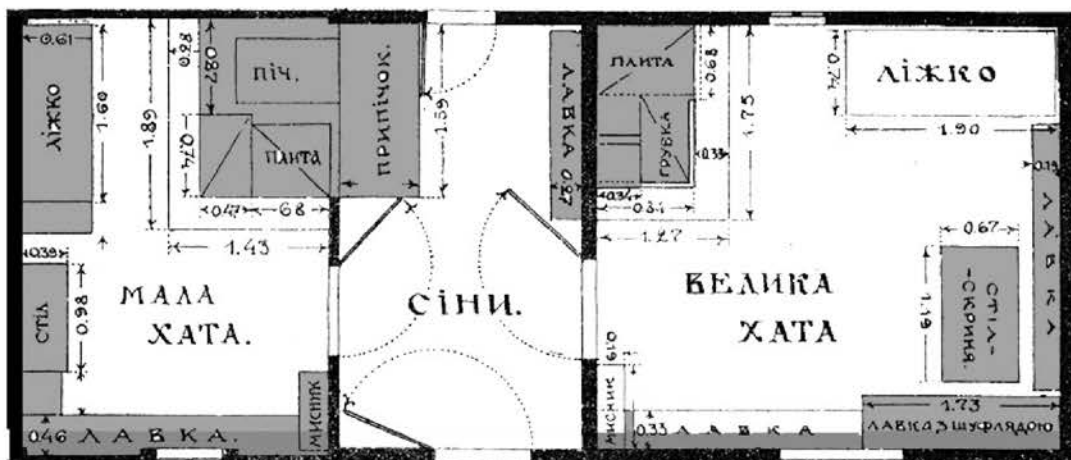
– два обігріво-варочні комплекси не мали традиційної української лежанки, замість якої навколо кожного з них були по периметру лави-лежанки. По конструктивному вирішенню, компоновці і зовнішньому вигляду ці печі з грубами практично нічим не відрізняються від аналогічних опалювально-варочних печей, які розміщувались в кімнатах – зимових кухнях в будинках німецьких колоністів.

В описаній А. Данилюком [3] хаті з с. Піддністрияни (прис. Кам'яне) Стрийського району, збудованій в 1870 р., мала хата і кухня до дрібниць нагадують аналогічний планувальний прийом, який на той час масово застосовувався в хатах німецьких колоністів:

– устя печі і припічок – в зимовій кухні-кімнаті, а сама піч знаходиться в суміжній житловій кімнаті, обігріваючи її;

– пропорції малої хати і кухні, а також розміщення вхідних дверей дуже схожі до аналогічних вирішень в хатах колоністів.

Планування хати з с. Руда Жидачівського району, збудованої в кінці XIX ст. є, майже, копією планувального варіанту житлових будинків німецьких колоністів. В хаті з с. Нижні Гаї Дрогобицького району, збудованій в 1932 р., планування дуже схоже до планування будинків першої генерації колоністів. Крім того, запозичено такий елемент, як ганок, який серед колоністів набув поширення ще в кінці XIX ст.

Хата з околиці Львова, 1870 р.

В хаті з с. Голубів Стрийського району, збудованій в 1932 р., планування, пропорції приміщень, взаємозв'язок приміщень і навіть освітлення спареними вікнами обох світлиць схоже до планувального варіанту житлових будинків німецьких колоністів. Цікаво, що в тому ж селі Голубів, в тому ж 1932 році продовжували будуватись хати з традиційно українськими планувальними рішеннями. Це свідчить, що процес запозичення будівельного досвіду німецьких колоністів українським населенням тривав досить довго і вибірково.

В той же час перші запозичення українцями німецьких планувальних прийомів мали свою специфіку, яка полягала в бажанні «втиснути» модний німецький план в українську хату, не змінюючи принципово самої хати. В результаті:

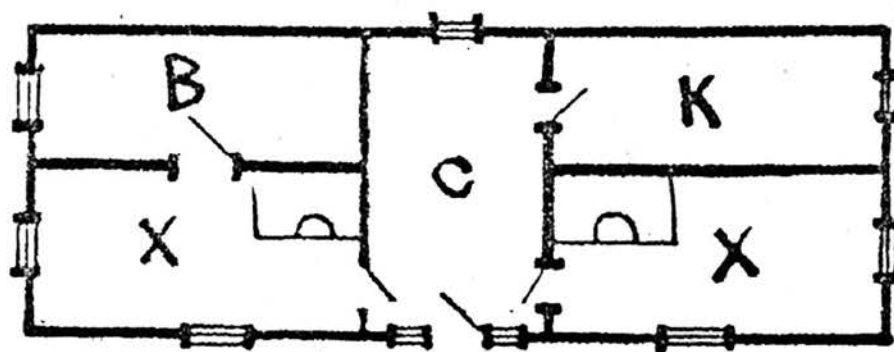
- розміщення двох приміщень в 5-метровому прольоті української хати спричинилось до надто видовжених пропорцій житлових кімнат (від 1: 2 до 1 : 3);

- печі-пекарні продовжують залишатись в житлових приміщеннях, а не в сінях, як це практикувалось колоністами;

- сіни ще залишаються без вікон, без сходів в підвал (через відсутність останнього) і без сходів на горище (достатньо драбини);

- нема розділу сіней на парадні сіни і господарські з окремим виходом на подвір'я.

В хаті з с. Облазниця Жидачівського району, а також в хаті з с. Нове село того ж району, збудованих в кінці 30-х років ХХ ст., вже реалізовано освітлення сіней парою вікон по обидва боки вхідних дверей, так, як це вже понад 100 років робили німецькі колоністи.

С. Облазниця, 1937 р. Жидачівський р-н .

Дослідженнями виявлено, що галицькі селяни до середини 50-х років ХХ ст. переважно будували традиційні 3-камерні українські хати. Паралельно, аналізуючи це житло, можна відмітити, що приблизно із 60-х років ХІХ ст. в деяких хатах галицьких селян починають з'являтися елементи, які можна розглядати як запозичені із житла німецьких колоністів. Підстави для такого твердження такі:

- елементи, які в даній статті трактуються як привнесені німецькими колоністами, з'явилися в будівлях колоністів на 70–100 років раніше, аніж вперше були помічені в українських хатах, - знаходились посусідству з німецькими колоністами;

- відомо, що в часи існування колоній в Галичині відбувались інтенсивні контакти між українськими і німецькими будівельними майстрами, українські майстри запрошувались зводити об'єкти в німецьких колоніях і німецькі майстри будували для українців [1, с. 373-402].

Планувальні рішення житлових будинків 50–60 рр. українських колгоспників Львівщини та Івано-Франківщини, які в своїх працях приводять видатні дослідники українського села В. П. Самойлович [5, с. 23] і Ю. Ф. Хохол [6, с. 76], практично ідентичні аналогічним плануванням будинків німецьких колоністів. В цих будинках вже є поділ сіней на парадні

сіни і господарські сіни. В господарських сінях є піч-пекарня, або з цих сіней вона обслуговується. Обоє сіней добре освітлені, з господарських сіней є вихід на господарське подвір'я.

В подальшому, в 60-х роках, процес запозичення досвіду німецьких колоністів в українському житлі загальмувався із-за кількох причин:

- розгорнута в 60-х роках боротьба з індивідуальним присадибним господарством увійшла в різке протиріччя з планувальною структурою будинків німецьких колоністів, яка цілком і повністю була орієнтована власне на інтенсивне ведення домашнього господарства;

- після депортації німецьких колоністів, колонії занепали, а заселення будинків колоністів двома неродинними сім'ями не давало змоги оцінити в повній мірі житлово-експлуатаційні якості цих будинків;

- при будівництві нової хати селяни в обов'язковому порядку вимушені були користуватись типовими проектами, розробленими центральними проектними інститутами, які взагалі не були знайомі з житлом німецьких колоністів.

Висновки. Однак, якщо запозичення планувальних рішень будинків німецьких колоністів загальмувалось, то цілий ряд інших новаторських ідей колоністів сьогодні сприймається як цілком зрозумілі звиклі речі. Так, середня висота житлового приміщення 2,5 м, досягнута колоністами на початку ХХ ст., і досі фігурує у вітчизняних проектних нормах на державне житло. А висота 2,65 м, досягнута колоністами в 20–30-х рр. ХХ ст. – сьогодні це висота житлових приміщень в приватному житловому будівництві елітних котеджів.

Діючі в Україні на початку ХХІ ст. проектні норми обумовлюють співвідношення сумарної площі вікон і площі житлового приміщення як 1 : 8, тобто таке співвідношення, яке було досягнуто колоністами вже в першій половині ХІХ ст. В українському народному житлі на той час це співвідношення не перевищувало 1 : 30, тобто освітленість житлових приміщень була у 4 рази нижча, а в сінях, коморі вікон взагалі не було. Для порівняння в 1925 р., за 14 років до депортації німецьких колоністів, в Радянській Україні було хат з однією житловою кімнатою – 62 %, а хат, що складались з кухні і однієї житлової кімнати – 32 %, кухні і 2-х житлових кімнат – 65 %. Хати з житловою площею до 30 м² складали 76 %, з висотою житлових приміщень 2-2,4 м – 67 %, з освітленням 1 : 18 і нижче – 63 %, з одинарними віконними перепльотами – 85 %, з глиняними підлогами – 95 % [9, с. 22].

Улюблені фасадні прийоми німецьких колоністів розміщувати поруч на невеликій віддалі два вікна і стрункі пропорції цих вікон 1:1,5 (h), а також обрамлення вхідних дверей парою вікон, через 100 років, в 30-х роках ХХ ст., починає все частіше зустрічатись і в українських хатах. Наприклад, житлові будинки в селах Нове Село, Облазниця, Голубів, Нижні Гаї і ін. Причому ці прийоми зустрічаються і в хатах з традиційно українською планувальною структурою і архітектурою.

Кол. Бригідау (поч. ХХ ст)

Село Голубів 1932 р.

Великі широкі 3-рамні вікна, які в народі отримали назву «варшавських» і набули популярності в 50-х роках ХХ ст., почали застосовуватись німецькими колоністами як мінімум на 40 років раніше (приклад – колонія Бригідау-Ланівка).

Від самого початку колонізації сіни в будинках німецьких колоністів мали стелю, в той час як в українських хатах були, як правило, сіни без стелі, в які виходили димові канали від печей в напівкурних хатах.

Стелі в сінях українських хат почали робити в другій половині ХІХ ст., коли на зміну курним і напівкурним хатам прийшли хати з організованим відведенням диму через комини. Житло німецьких колоністів в певній мірі спричинилось до ліквідації курного і напівкурного опалення в українських хатах, хоча в околицях Львова курне опалення почало зникати ще в ХVІІ ст. Однак у селі основна маса хат були курними до середини ХІХ ст., а в деяких місцевостях – до кінця ХІХ ст. [4]. Тому припущення, що німецьке сільське житло з мурованими коминами могло послужити наглядною агітацією і каталізатором процесу ліквідації курного опалення, очевидно, має право на існування.

На початку ХХ ст. німецькі колоністи першими в сільському житлі Галичини почали застосовувати організоване водовідведення з кривлі, застосовуючи підвісні ринви і труби з кривельної сталі. В українських хатах організований водовідвід з'явився в 50-х роках ХХ ст., але набув масового поширення ще пізніше (в 60–70-ті рр.). Німецьким колоністам також належить першість в обладнанні своїх будівель громозхистом, в електрифікації колоній і навіть їх газифікації (Дорнфельд газифіковано в 1937 р.).

Перші будинки німецьких колоністів мали 4-схилі дахи, так само, як і українські хати. Однак будинки другої генерації колоністи будували, починаючи з кінця І чверті ХІХ ст. двосхилими. В кінці ХІХ ст. колоністи розширили палітру дахів за рахунок напіввальмових. В українському селі такі дахи набули поширення в основному вже після ІІ світової війни.

Великі склепінчасті підвали під будинками, які будувались німецькими колоністами з 20-х років ХІХ ст., не знайшли послідовників серед українських селян і досі, що, очевидно, зумовлено великою трудоемкістю їх спорудження і необхідністю залучення до їх зведення фахових будівельників. Правда, останнім часом трапляються випадки, коли в хатах німецьких колоністів, що сьогодні руйнуються, склепінчасті підвали з тесаного каменю демонтуються і переносяться та зводяться наново в садибах українських селян (колонія Айнзідель–Сердиця).

Зате аналоги розроблених австрійськими інженерами ще на початку ХІХ ст. надземних або мілко заглиблених в ґрунт (на 0,5–0,8 м) пивниць з масивними мурованими стінами і перекриттям з масивних капітальних конструкцій через півтора століття почали поширюватись в Галичині. Спочатку в 50–60-ті рр. це були невеликі підвали під вхідними тамбурами-верандами, згодом – в 70-ті рр. – у вигляді популярних сьогодні цокольних господарських поверхів, правда, із значно ширшими функціями, ніж у колоністів.

Дуже наглядним є порівняльне співставлення кількості приміщень, з яких формувались хати німецьких колоністів і українських селян, а також якісних характеристик цих приміщень. На початку ХІХ ст., коли будинки німецьких колоністів склались з 7–10 приміщень, українські хати формувались в кращому випадку з 3-х приміщень: сіни, комора, хата з піччю, хоча досить поширеними були і 2-камерні і 1-камерні будинки. В 30-х роках ХХ ст., коли колоністи будували 6-камерні будинки з 4-ма житловими приміщеннями і господарською кухнею, в сусідніх українських селах продовжували будувати 3-камерне житло. І тільки в 50-х роках ХХ ст. в українському селі поширилось будівництво хат, що склались з 4 і більше приміщень. Необхідно відмітити, що тільки під кінець ХХ ст. середня площа основних житлових приміщень і кухні в хатах українських селян досягла тих середніх значень, які мали аналогічні приміщення в будинках німецьких колоністів ще на початку ХІХ ст.

Цікаво зауважити, що в той час, коли в проектах житлових будинків для сільської інтелігенції, розроблених австрійськими інженерами, передбачались туалети в межах

капітальних стін будинків, то в проектах українського сільського житла, розроблених радянськими архітекторами в 30-х роках ХХ ст., туалети ще не передбачались. Заради справедливості потрібно відмітити, що в обстежених житлових будинках німецьких колоністів туалети не виявлено.

В деяких житлових будинках німецьких колоністів, збудованих в 30-х роках ХХ ст., при мансардних приміщеннях були влаштовані балкони (колонії Дорнфельд, Розенберг, Бригідау). Через кілька десятків років з'явилися будинки з мансардними приміщеннями і дуже схожими балконами при них в українських селах. Правда, з функціональної точки зору вони виявились малоприматними для використання і останнім часом спостерігається тенденція до відмови від балконів в сільських будинках.

Зате загрузочні вікна-двері на горищах господарських будівель, які німецькі колоністи особливо широко почали застосовувати в кінці ХІХ ст., виявились досить практичними, корисними і отримали помітне розповсюдження в садибах українських селян.

Разом з тим можна стверджувати, що широке поширення павільйонного типу садиби, застосування замість традиційного для німців фахверку прихованого під зовнішнім опорядженням дерев'яного каркасу, піддашся на стовпах – це прийоми, які поширились в колоніях під впливом досвіду українського сільського житла.

Перспективи подальших досліджень феномену житла німецьких колоністів в Галичині сьогодні є актуальними і мають прикладну цінність. Оскільки в сучасних умовах індивідуалізації сільськогосподарського виробництва в Україні, відродження фермерських господарств, тобто такого життєвого укладу, якого дотримувались німецькі колоністи, приклад проектування житла для сільськогосподарської верстви населення має сенс. Крім цього, досвід німецьких колоністів щодо організації садиби сільського господаря-виробника може бути корисним і сьогодні, коли питання відродження міцного селянського господарства, фермерства стає все більш актуальним і переходить із теоретичної площини в практичну.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пархуць Л. З історії українських-німецьких взаємовпливів у житловій архітектурі Бойківщини к. ХІХ середини ХХст./ В кн. Німецькі колонії Галичини? Історія-архітектура-культура. За ред. Г. Петришин. - Львів: Манускрипт, 1996. – С. 373–402.
2. Січинський В. Українська хата в околицях Львова. – Львів:НТШ,1924.
3. Данилюк А. До питання про історію української хати ХІІІ – серед. ХVІІ ст. / Тези доповідей учасників науково-практичної конференції «Духовна культура України»
4. Данилюк А., Рибак Б. Музей народної архітектури та побуту у Львові: Путівник/ Худож. Пікулицький, – Львів: Каменярь,1998. – 40 с.
Якій їй бути завтра? «Міжнародний фестиваль фольклору «Берегиня».
5. Самойлович В. П.українське народне житло. – К.: Наук. думка, 1972, – 56 с.
6. Хохол Ю. Сельское жилище . Научно-исследовательский институт теории, истории и перспективных проблем советской архитектуры в г. Киеве (Киев НИИТИ). Киев, «Будівельник», 1976,-176с.
7. Кулинич І., Кривець Н. Нариси з історії німецьких колоністів в Україні. – Київ; Інститут історії в Україні НАН України,1995. – 272 с.
8. Данилюк А. Поклонися народному зодчому. Етнографічні написи про народну архітектуру України. – Львів: Монастир Монахів Студійного Уставу: «Свічадо», 1995. – 63 с.
9. Лисюра Ф. Архитектурно–конструктивные основы устройства чердачных и мансардных этажей в малоэтажном жилищном строительстве Украины. Авт. реф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. арх.техн. н. – Киев–Москва,1950. – 22 с.